

TÜRK SÖZEL KÜLTÜRÜNDE SÜREKLİLİK <Osmanlı Hânedanlığı Döneminden Cumhuriyete>

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM*

Özet: Bu çalışmada Osmanlı Hanedanlığı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar Türk sözel kültüründeki süreklilik dil, dünya görüşü, yaşama biçimi, ev ve aile hayatı, kahvehaneler ve eğlence kurumları etrafında ele alınmakta ve söz konusu sosyo-kültürel kurumlar metinleştirilerek içinde yaratılıp yaşatıldıkları sosyo-kültürel bağlamlarla birlikte değerlendirilip tahlil edilmektedir.

Anahtar sözcükler: Türk sözel kültüründe süreklilik, Osmanlı Hanedanı dönemi Türk sözel kültürü, Cumhuriyet dönemi Türk sözel kültürü, Türk ev ve aile hayatı, dünya görüşü, yaşama biçimi, kahvehaneler ve eğlence.

Abstract: This article examines various aspects of Turkish oral cultural continuity and change from Ottoman era to Republican period, in terms of language, worldview, lifestyle, household, coffeehouses and entertainment. These socio-cultural institutions are evaluated as cultural texts and analyzed by considering their interwoven socio-cultural contexts.

Keywords: Turkish oral cultural continuity, Turkish oral culture in the Ottoman era, Turkish oral culture in the Republican period, Worldview, household, lifestyle, coffeehouses and entertainment in the Turkish socio-cultural contexts.

Dünya üzerinde toplumlar, tarih boyunca kendi medeniyetlerini, sözel ve yazılı ortam yaratıcılıkları düzeyinde kurdukları hayat tarzı, toplum düzeni yapıları ve bu yapılara dayalı oluşturdukları kurumlar ve ürünler ile inşa etmişlerdir. İnsanlığın ve medeniyetin ilerlemesi ve yeni yaratıcılık ortamları kurması, yeni ürünler vermesi, yine bu ortamların kazandırdığı her türlü deneyim ve bilgi birikimlerinden istifade edilmesi ile mümkün olmuştur.

Tarihî gelişim süreci boyunca bir toplumun hayatında yer alan bütün bu faaliyetleri ve bütün bu yaşadıklarını ve yarattıklarını ifade etme konusunda, pek çok tanım yapılmıştır. Bilim tarihinde bu tanımlar 'medeniyet' ve 'kültür' terimlerinden birine göre düzenlenmiştir. Kimi anlayış ve yaklaşımlar, her iki terim etrafında farklı tanımlar, farklı kavramlar oluşturmayı tercih etmiştir. Her iki kavramın biçim ve içeriğini birbirinden ayıran görüşler, herhangi bir anlaşılır ve kabul edilebilir bir 'metin' ortaya çıkaramamışlardır. Böyle olması, onların, ikisinden biri için seçtik-

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı

leri malzemenin, her iki kavram için de vazgeçilemez bir özelliğe sahip olmasıdır. Maddenin anlamdan ayrıştırılmasının nedeni, anlam olmayınca, söz konusu nesnenin de olmayacağı gerçeğinin gözden uzak tutulmasından kaynaklanıyordu. Oysa, her nesne, sahip olduğu 'metin' ölçüsünde bir anlama, bir anlaşılabilirliğe, bir anlatabilirliğe, bir okunabilirliğe imkân verir.

Bilim tarihinde 'medeniyet' ve 'kültür' kavramlarının özdeş oldukları/olmadıkları üzerine yapılmış sayısız tanım, ayrıntıları <benzerliklerveya farklılıklar> gösterme çabası ile yazılmış sayısız açıklama vardır¹. Bu bildiri, toplumların söz konusu bağlam içinde yer alan gelişim ve yaratıcılık faaliyetlerini ifade etme bakımından bu kavramlar arasında, oluşum, biçim, içerik, anlaşılabilirlik, okunabilirlik ve işlev özellikleri itibariyle, herhangi bir fark bulunmadığı kanısındadır. Dolayısıyla, tarihî gelişim süreci içinde toplum hayatında yer alan bütün faaliyetler, çağrışımlar ve özellikler, aynı bağlam içinde, 'medeniyet/kültür' özdeşliği, ayırimsızlığında ifade edilecektir. Fakat, bütün bu faaliyetleri, tüm insanlığın ve toplumların toplam hayatını ifade eden 'dünya medeniyeti' kavramı içine toplayıp incelemek de mümkündür. Bildiri, toplumların her birine ait 'medeniyet' varlığına vurgu yapma bakımından 'kültür' teriminin kullanılmasını da sakıncalı görmemektedir. Bu nedenle, burada, 'Türk medeniyeti'nden özelde söz edilirken, 'medeniyet' kavramı yerineveya onun ile birlikte <medeniyet/kültür terimleri>, özdeş ve eş anlamlı gördüğü 'kültür' kavramı da kullanılacaktır.

Sosyal ve beşerî bilimler, gerçek anlamda yeterli açıklayıcılık niteliğine erişme yolunda çaba sarfeden bir düzeyde olduğu için, bu kavramlara bağlı tanımların çeşitliliği ve sayısızlığı da tabiidir. Bu tartışmalar, yüzyılları kapsar. Akışkanlığın ve ilmî zihniyetin dikkat ve teccessüsü ile, zihnî yaratıcılığın ve ilmî arayışın bir gereği olarak da sürecektir. Bildiri, bu tür zihnî yaratıcılığı ve dikkati, bir toplumun 'medeniyet/kültür' kazanımları için elzem görür.

Tarihî gelişim süreci açısından bakıldığında, 'kültür', ait olduğu toplumun her bağlamda edindiği kazanımların toplamıdır. Süreç içinde gelişme ilerlemeyi; ilerleme değişmeyi; değişme ise yeni terkipler ve yaratıcılıklar peşinde koşmayı yaratır. Bir toplum hayatında bu akışkanlık süreklilik yeteneğine sahip ise, kurduğu 'medeniyet/kültür' de bir süreklilik gösterir.

Dünya üzerinde yaşayan ve birbirleriyle sürekli temas durumunda olan toplumların medeniyetleri bakımından birbirlerini etkilemeleri, birbirlerinden şu veya bu biçimde ödünçleme yapmaları tabiidir. Bu tür etkileşimleri, ilerleme yolunda edinilen kazanımlar gibi görmek gerekir. Dünya medeniyeti, bu tür etkileşimler içinde kendini yenilemiştir. Toplumlar, bu ödünçlemeleri yaparken onları yeni yaratıcılıkları için kullanmışlar ise, ardından yeni terkipler ortaya koymakta gecikmemişlerdir. Sadece ödünçleme yapmak ve onları olduğu gibi kabul etmekle yetinmek veya tamamen onların etkisi altına girerek bir zihnî tembelliğe sürüklenmek, toplumların medeniyet/kültür açısından ilerleme yeteneklerini köreltir.

Kimi zaman, farklı medeniyetlerden yapılan ödünçlemelerin yönetim yapılarına ve toplum hayatına egemen olma eğilimleri gösterdiği de olur. Geçici süreçler

¹ Bu konuda şu eserlerden istifade edilebilir: Turhan 1969; Güngör 1993.

içinde de olsa, bu tür durumların varlığına toplumların hayatında tesadüf edilmektedir. Kendi kendine yabancılaşma daha çok merkez/taşra, yönetim/toplum ilişkileri ve iletişim ağlarında kendini göstermektedir. Türk toplumunun tarihî gelişim sürecinde, bu tür geçici 'yabancılaşma' süreçleri içine düştüğü ve bunları bir biçimde hayatından tasfiye ederek yoluna devam ettiği bilinen bir husustur.

Türk medeniyetinin/kültürünün karşılaştığı bu tür olumsuzlukları toplum hayatından tasfiye etmesi veya bünyeye uygun hâle getirmesi yeteneği, onun dünya üzerinde evrensel dünya düzenleri kurmasına imkân veren önemli bir özelliğidir. Bir başka özelliği de, farklı toplumlara ait kültürleri/medeniyetleri, kendine özgü yapıya ve terkibe zarar vermeyecek biçimde temessül etmesidir. Türk medeniyetinin/ kültürünün bir başka temel özelliği de, esnek bir kültür modeli üzerinde hareket etmesidir. Bütün bu özellikler, Türk medeniyetini/kültürünü sürekli bir yenileşme, değişim ve yeni terkipler peşinde olmaya yöneltmiştir. Türk medeniyet tarihine yerel ve evrensel boyutlar içinde süreklilik kazandıran da budur. Türkler, dünya tarihinde, bu özelliklerinden dolayı iki yurt, iki devlet kurma becerisi göstermiştir. Bu yüzden hareketli esnek merkezîdevlet yapılarından yerleşik esnek merkezîdevlet yapılarına uzanan gelişim süreçleri içinde, dünya üzerinde 'evrensel dünya düzeni' kurmayı ve uzun bir süre bu düzende tek egemen kalmayı başarmışlardır. Fakat, bütün bu özelliklerin yönetim yapılarında ve kurumlarda etkinliğini yitirdiğinde de, Türk medeniyetinin/kültürünün kazanmış olduğu bütün alanlarda büyük kayıplara uğradığı da tarihî bir gerçektir. İlginç olan özellik, bu kayıplara yol açan kurumların durumu karşısında Türk toplum üyelerinin temel özellikleri bünyesinde muhafaza etme ve harekete geçirme yeteneğidir.

Türk toplum hayatında, bu süreklilik, 'İl bırakılır, töre bırakılmaz' yargısına dayalı bir deneyime göre mi yürümektedir? Türk toplumunun tarihî gelişim sürecinde ortaya çıkan kimi kesitlere baktığımızda, 'töre' ile harekete geçildiğinde yeniden bir toplum düzeni kurulduğunu, sürekliliğin korunduğunu, yenilenmenin, değişimin ve yeni terkipler peşinde olmanın yollarının açıldığını görüyoruz. Cumhuriyet, bu sürekliliğin korunmasında Türk toplumunun, yüzyıllar boyu edindiği deneyimlerden çıkardığı bir sonuçtur. Bu sonuç, XX. yüzyılda Türklüğün tarihî muhassalası diye tanımladığım M. Kemâl Atatürk ile gerçeğe dönüşmüştür. Süreklilik korunmuş, toplum yönetimi ve kurumları önüne dünya medeniyetine öncülük edecek nitelikte bir yeni ve evrensel medeniyet kurma ülküsü konmuştur. Ben bu ülkeye, yerelliğin evrenselleştirilmesi veya küreselleştirilmesi diyorum. Doğuya ve Batıya benzemeyen ve onlara da model olabilecek bir medeniyet kurmak. Avrupa medeniyetinin Doğudan <Arap ve Fars medeniyetlerinden> ve eski <XI. -XIX. yüzyıllar arası> 'yeni evrensel Türk medeniyeti'nden yaptığı ödünçlemeler ile kendini yenilemesi, zihni yaratıcılık yollarını harekete geçirmesi ve sonuçta küreselleşmeye yönelmesi gibi bir özgün yaratıcılık deneyimi toplumun önüne konmuştur². Bütün kurumlar, toplum hayatında bu hedefe dönük hazırlanmaya çalışılmıştır. Bu kurumların Cumhuriyet'in büyük kurucu ile idrak ettiği yıllarda vermeye çalıştığı ürünler hep yerelin küreselleştirilmesi hedefine dönük olduğu kolayca görülür. Bu süreç,

² 'Yeni evrensel Türk medeniyeti' kavramı üzerinde 'Türk Edebiyatının Türkiye Yüzyılları' adlı incelemede durulmuştur. Bu yazı önümüzdeki günlerde, Osmanlı Hânedanlığı dönemine armağan edilmiş bir eser içinde okuyucusu ile buluşacaktır.

büyük kurucunun ardından bir 'geçici kaos' hâli içine düşmüştür ve henüz, önüne konmuş ülküye dönük bir atılım içine girecek gibi görünmüyor. Ama tarih içinde toplum, bu tür durumları aşma yeteneğini kanıtlamış olduğuna göre, yeniden bu ülküye dönecek ve tarihî sürekliliğine uygun, yerelliğin evrenselleştirilmesi için yeni bir üretim terkihi, yeni bir medeniyet gerçekleştirecektir, kanısındayım.

Toplumların medeniyetleri, sözel ve yazılı ortam içinde yer alan faaliyetlerin sürekli üretim hâlinde ortaya koydukları ürünlerin toplamıdır. Yazılı ortam yaratıcılığı ile, toplumun bilgi ve deneyim birikimi daha güçlü ve daha kalıcı bir kurumlar yapısına kavuşmuştur. Fakat toplum hayatında bu kurumların yerleşik yapılara dönüşmesine yine sözel ortam yaratıcılığı içinde vücut bulmuş kurumlar öncülük etmiştir. Bu bakımdan toplum hayatında bir süreklilikten söz edilebilir. Ancak, yazılı ortam kurumları bu sürekliliği, ilerleme, değişim ve yeni terkipler oluşturma açısından daha düzenli bir akışa kavuşturmuştur. Bilim ve teknoloji, tefekkür ve bediî yaratıcılık kurumlaşma imkânı bulmuştur. Bu tür faaliyetler, ayrıntılar ve okunur 'metin'lerin hacimlerini koruma açısından sözel ortamda çok sınırlı bir devamlılığa ve muhafaza edilme şansına sahiptir.

Öte yandan, bu iki yaratıcılık ortamı, kurumları, düzenleri ve yapıları ile olduğu kadar, ortaya koydukları ürünlerle de sürekli bir etkileşim içinde toplum hayatında yer almışlardır. Tabiatıyla böyle bir gelişim süreci içinde, ilerlemenin yarattığı değişim; değişimin ortaya çıkardığı yeni terkip oluşturma faaliyetleri, hem sözel ve hem de yazılı ortam içinde hayat bulan iletişim ağları üzerinden, göreceli de olsa toplumun bütün kesimlerine yansımalarını eriktirmektedir. Bu bağlamda Türk toplumunun bütün kurumları içinde yaşadığı, daha ileri götürme çabasında olduğu bir medeniyet/kültürü, sözel ve yazılı ortam kurumlarına ayırıp incelemenin de doğru bir yaklaşım olduğu kanısında değilim.

Yüzyıllar boyu karşılıklı etkileşim içinde vücut bulan ve süreklilik kazanmış olan faaliyetleri, ürünleri ve kurumları, gerçek anlamda ayırmak ve bir değişmez çerçeve içine yerleştirmek mümkün değildir. Bu etkileşim, aynı zamanda ilerlemenin, değişimin, yeni terkiplerin ortaya çıkmasının sürekliliğini sağlayıcı bir etkenidir. Etkileşimler, toplum hayatında yeni istemleri, yeni ihtiyaçları ve yeni terkip kurma yollarını doğurur. Toplum hayatı bütün bu yeni oluşumların yarattığı istemleri karşılayabilecek yapılanmalara, kurumlaşmalara, terkiplere yönelir. İlerleme, değişim ve yeni gelişme süreçleri yaşanır. Toplum hayatında süreklilik, kendi akışkanlığı içinde, özgün yapı özelliklerini yitirmeden bu kapasite ve yeteneğin varlığını sürdürmesidir.

Toplum hayatında ortaya çıkan toplam faaliyetlerin her bağlamda ürettiklerini bilimlik bir düzlemde inceleme söz konusu olduğunda, onları sadece 'medeniyet bilimi'/'kültür bilimi' gibi eşanlamlı kabul ettiğim iki kavramdan birini seçerek yapabiliriz. Etkileşimin ve yaratıcılığın karmaşık ilişkileri nedeniyle, çalışılacak özelliklerden herhangi birine ait gibi seçileceklerin, tabiatları açısından ötekilerle de aynı ölçüde bağımlı bir konumda olduğu inceleme sırasında ortaya çıkacaktır. Burada, medeniyet/kültür kavramı içine giren ve hayatın her bağlamı içinde ortaya çıkan faaliyetleri, yönetim yapılarını ve kurumlarını, yönetim/toplum ilişkilerini ve iletişim ağlarını, üretim biçimlerini ve bunların ürünlerini, insana ve kâinata bakış

tarzını, zihnî yaratıcılığın tabiatını ve yaratıcı dikkatin özelliklerini, estetik anlayış ve tefekkür yollarını, yönetim sınırları dışında bulunan toplumlar ile münasebetlerinin mahiyetini birer araştırma disiplinine dönüştürmek mümkündür. Fakat, önemli olan, sınırları çizecek ölçütlerin, bilimsel düzlemde güvenilir bir doğruluk ve yeterlilik yaratacak niteliklere sahip olmasıdır. Oysa, herkesin bildiği gerçek, bu sahada disiplinler çoğu kez toplumların siyasî ve stratejik ihtiyaçlarını karşılamak üzere vücut bulmuştur. Bu nedenle de, sosyal ve beşerî bilimler, siyasî ve stratejik bilimler gibi de algılanmaktadır. Dolayısıyla, hayatın istemleri ve gereksinimleri ile, toplumun toplam gücü ve yaratıcı yeteneğinin çizdiği sınırlar, ister istemez yansımalarını bu düzlemde de göstermektedir.

Medeniyet/kültür, toplum hayatında sözel ve yazılı ortam yaratıcılıkları, bu ortamlar içinde vücut bulan faaliyetlerin yarattığı 'metin'lerin toplamı olduğuna göre, 'belki' ortaya çıkan tüm yapıyı da, onlara göre bir ayrışım içine sokup incelemek mümkün olabilir. Sözel ve yazılı ortam kavramları, biçim, içerik ve işlev özellikleri ile, yaratıcılık tabiatları bakımından, bu 'belki'li ayırım için bir ölçüt seçilebilir. Süreklilik açısından bakıldığında, her iki ortamın sürekli bir etkileşim içinde bulunduğu ve yeni özellikler kazanarak ilerlediği, yoluna devam ettiği gerçeğini gözden kaçırmamak gerekir. Bütün bu söylediklerimin bir sonucu olarak bildiri için adı geçen başlık, 'geçici' ve 'belki' kayıtlarına bağlı biçimde seçilmiştir. Bildiri, böyle bir ayırımı da benimsememektedir. Çünkü, yaratılmış, üretilmiş her bir nesne, bildiriye göre bir 'metin' den ibarettir. Olgu, bu bağlamda ama süreklilik açısından ifade edilmeye çalışılacaktır. Ve bu 'belki' olabilir ölçütü içinde sözel ortam yaratıcılıkları, 'sözel kültür' içine toplanacaktır. Tabii, 'sözel kültür' tanımından ne anlaşıldığını belirlemek kaçınılmazdır.

'Sözel kültür' tanımından, toplumun sözel ortam yaratıcılığı sırasında, yazılı ortama geçmeden önce oluşturduğu bütün yapılar, kurumlar, üretimler, ilişkiler ve ilişkiler düzeni, çevreye ve kâinata bakış tarzı, tüm iletişim ağları ve bunların içe/dışa doğru işleyişleri gibi toplam hayatının yürümesi için yapılan eylemler toplamı anlaşılmalıdır. Bunların büyük bir bölümü, yazılı ortam yaratıcılık düzenine geçildiğinde bir süre korunmuş ve ilerlemenin sürekliliği gereği de, değişime ve yeneden yapılanmalara uğrayarak yollarına devam etmişlerdir. Toplum düzeninin yazılı ortam içinde, sözel ortama nisbetle yeni kurumlar kazanması, yeni yapılar oluşturması, yeni hayat tarzları geliştirmesi ilerlemenin ve yeni terkiplere erişme iştiağının bir sonucudur. Türk toplumunda olduğu gibi, tarihin içinden günümüze geçip gelen bütün toplumların hayatında bu süreklilik, bu ilerleme iştiağı vardır. Bu, hayatın 'olmaz ise, olmaz' kuralıdır, denebilir.

Yazılı ortam yaratıcılığı, bu 'olmaz ise, olmaz' kuralı içinde toplum hayatına yeni düzenlemeler yapar. Toplum hayatının bu gelişmelerinden doğan yeni istemlerine ve gereksinimlerine cevap verecek erişik yönetim ve örgütlenme yapıları oluşturmaya çalışır. Ve yazılı ortam yaratıcılığı, toplum hayatında bütün bu yapı ve kurumlar üzerine ilerlemenin korunması açısından egemen bir düzen ve ilişkiler ağı kurduğunda sürekliliğin korunması işlevini de büyük ölçüde yüklenmiş olur. Bununla beraber, bu yaratıcılık ortamı kendisinin ortaya çıkmasında öncü modelleri kurmuş bulunan sözel ortam faaliyetlerine herhangi bir kısıtlama getirmez ve oradan gelen etkileşimlere de sürekli açıktır. Bu gelişmenin ve ilerlemenin bir gereğidir.

Dolayısıyla, yeni yapı ve kurumlar içinde edinilen deneyimlerin, yeniliklerin, bilgi ve haber birikimlerinin, toplumun bütün ortamlarında faaliyet gösteren bireylere erişmesi ile, sözel ortam yaratıcıları da bundan istifâde eder. Böylece, sözel ve yazılı ortamlara ait tüm iletişim ağları, bilgi ve deneyimlerin daha geniş bir alan üzerine yayılmasına imkân verir. Her iki ortam için iletişim ağları, yaratıcılığın sürekliliğini besler. Sözel ortam yaratıcılığı, kendini geliştirme, değiştirme ve yeni terkipler oluşturma bakımından, tıpkı yazılı ortam yaratıcılığı gibi, bütün bu ağlardan payına düşeni alır. Bir başka deyişle, sözel ortam yaratıcılığı kapasite ve yeteneği nisbetinde, bu ağlardan akan bilgi, haber ve deneyim birikiminden istifâde eder ve böylece, yaratıcı ilerlemesini sürdürür.

Şimdi de, sözel ve yazılı ortam yaratıcılıkları içinde ortaya çıkan ürünlerin her birini bir 'metin' gibi görmek ve açıklamak isteğimin nedeni üzerinde durmak istiyorum. Bu bağlamda 'metin' diye algılanan nedir ve neden böyledir?

Malzemesi ne olur ise olsun, yaratıcısı kim <Tanrı, insan> olur ise olsun, insanın çevresi içinde gördüğü, algıladığı, biçim ve anlam yüklediği ne varsa <tabiat, iklimler, gök ve kâinat>, onları kendisi için anlaşılır ve ifâde edilebilir bir anlatıma <genelde ve özelde> kavuşturmuş ise, bütün bunların her biri bir zihnî yaratıcılık içinde bir 'metin' biçimi ve içeriği kazanmış olur.

Sözel ve yazılı ortam yaratıcılıkları içinde, her bağlamda <tefekür, bilim, teknoloji, düzen ve yönetim, bedîyat ve edebiyat> insanın ürettiği <biçim, içerik ve anlam yükleyip herkes için anlaşılır, ifâde edilir duruma getirdiği nesnelere> ürünler, birer 'metin' durumundadır. Malzemesi ne olur ise olsun, neyi nasıl ifâde ediyorlar ise etsinler, yaratılmış bu nesnelere her biri toplum üyelerince anlaşılır, okunur ve anlatılabilir bir mahiyet <sabit bir biçim, bir içerik, bir anlam ve işlev> kazanmış ise, onlar, o toplumun hayatında muayyen bir 'metin' olmuşlar, demektir. Bu tür herhangi bir 'metin' sözel veya yazılı ortam ürünü olabilir. Yaratılmış ürünün/nesnenin 'metin' olması hâli, yaratıcılık ortamının mahiyetine bağlı değildir. Burada önemli olan, ürünün/nesnenin, toplum üyelerine kendini anlatır bir bitmişlik, tamamlanmışlık içinde bulunmasıdır. Ürün bu özellikleri kazandığında bir 'metin' olmuş olur. Dünyaya bu açıdan baktığımızda, toplumlar için tanımlamaya çalıştığımız 'medeniyet/ kültür' kavramının, kendini yerel ve evrensel boyutlarda ifâde eden bu 'metin'lerden ibaret olduğu söylenebilir.

Toplum düzeni, yönetim yapıları, kurumlar, toplum ve birey ilişkileri, görgü <âdâb ve erkân>, bilim, tefekür, edebiyat, mimarî, musikî, resim, yontu, iktisat, askerlik, tarım ve hayvancılık, zanaatlar, askerlik, ulaşım ve iletişim ağları gibi alanlar hep bu 'metin'lerden oluşur ve hayatımızın akışına yön verir. Toplumların gelişmişlik düzeyi bu 'metin'lerin yardımı ile açıklanmaya çalışılır. Bu bağlamda, bir şiir, bir hikâye, bir ezgi, bir türkü kendi başına bir 'metin' olduğu gibi, bir saray, bir han, bir cami, bir ev, bir tekke, bir resim, bir köprü, bir tüfek, bir kılıç, bir sofraya, bir yemek, bir oyun, bir dans da bir 'metin'dir. Böyle olunca, onların her birini 'söz' olmadan, görüp, düşünüp, duyup, etkilenip, anlayıp yaratamayız. Yarattığımızı söze dökmekten ifade etmemiz, onu anlaşılır duruma getirmemiz mümkün değildir. Bunu söze döktüğümüzde de, ürünün/nesnenin kendini anlatacak 'metin'i oluşmuş olur.

Bana göre, bütün bu durumlar, toplumların hayatında başlangıçtan bu yana var olanların, yaratılanların hepsinin birer 'metin'den ibaret olduğunu gösterir. Tarihveya medeniyet/kültür tarihi, geçmişini anlamak ve geleceği aydınlatmak için hep bu metinlerden istifade eder. Süreklilik, tarihî gelişim süreci içinde bu metinlerin yenilerine öncülük etmesi, yeni terkiplere ve arayışlara bireyleri/yaratıcıları sevk etme yeteneği göstermesidir. Değişimin, dönüşümün ve yeni terkipler peşinde koşmanın sürekliliği ise, toplum hayatında sürekli ilerlemedir. Ödünçlemeler, iktibaslar, alıntılar ve taklidler, toplum hayatında yer alan özgün yaratıcılık ve süreklilik alanının önünü açıyor ise, bunların belirli bir zaman aralığında yaşanması kaçınılmazdır. Sürekli yaratıcılık yeteneğiniz, esneklik, temessül ve ihata etme gibi özelliklerini koruyor ise, toplumun kendi akışkanlığı içinde ilerlemesi önlenemez.

Türk toplum hayatı, başlangıçtan bu yana, tarihî gelişim süreci içinde sürekliliğini ve sürekliliğinin özelliklerini <esneklik, temessül, ihata, ödünçleme, yaratma gibi> muhafaza ederek yoluna devam etmektedir. Ve her bağlamda işlevi biten 'metin'leri, Türk toplumu ya değiştirmekte, ya yenileştirmekte, ya yeniden düzenlemekteveya yeni istem ve gereksinimlere cevap verecek yeni yaratıcılık terkipleri peşinde koşmaktadır.

Türk toplum hayatında Osmanlı Hânedanlığı dönemi, yukarda sözünü ettiğim bağlamda çok uzun bir kesiti, yedi yüz yıla yakın bir zamanı ifade eder. Sözel ve yazılı ortam yaratıcılıklarının 'mükemmel' bir düzen içinde üretim yaptığı bu süreç içinde, her bağlamda ortaya çıkan ürünlerin her biri <malzemesi ne olur ise olsun> yine bir 'metin'dir. Tabii, bütün bu metinlerin okunabilirliği, anlaşılabilirliği, kapsamı, bireylerin bilgi, tefekkür, bilim, teknoloji, yaşam deneyimi birikimi ile, bir algılamaya ve anlatım, bir hacim ve ayrıntı kazanır. Bu bağlamda her 'metin' bir kurum, bir yapı gibi algılanmaktadır. Dolayısıyla süreklilik, aynı zamanda, her bir metnin kurumlaşması anlamına da gelir.

Şimdi, buraya kadar söylenmiş olanları, kimi kurumları/ metinleri, tarihî gelişim süreci içinde süreklilik açısından ele alıp geçirdikleri değişim ve ilerlemelere bağlı biçimde açıklamaya çalışalım. Ve toplum hayatında yoluna devam eden bu metinlerin nasıl bir 'metin' dokusuna sahip olduğunu görelim. Önce şu gerçeğin altını çizelim: insan için herhangi bir 'söz' yok ise, herhangi bir 'metin' de yoktur. Dolayısıyla kültür, bir başka tanım ile, bir 'söz ambarı' veya 'sözel metin ambarı'dır. Bu ambarda yer alan metinlerin kimi sözel ve kimi yazılı ortam yaratıcılığı tarafından biçim ve içerik kazanmış, görünür/okunur, anlatılır duruma getirilmiştir. Kimileri hem biçimleri, hem içerikleri, hem de hacim ve ayrıntıları ile hafızamıza yerleşmiştir. Kimileri, yazılı ve sözel ortam yaratıcılığı içinde görüntü, ses, renk ve figür oluşturduğu anda hangi malzeme ile kurgulanmış bir metin olduklarını algılatırlar. Hafızamızda, bütün bunlara ait biçim ve içerik kazanmış birer metin oluşmuş ve bu metinler zihinde muhafaza edilebilir bir hüviyet kazanmış ise, o metinleri okur, anlar ve anlatabiliriz.

Malzemesi birbirinden farklı ama toplum hayatında süreklilik içinde varlığını koruyan üç metni <dil, ev ve kahvehâne> ele almak istiyorum. Bunlardan ilki, toplum metnine, toplumun kimlik metnine ve medeniyetini oluşturan bütün metinlere hayat verir. İkincisi, yaşadığımız yeri, coğrafyayı, sınırları, yurdu/anavatanı kurar,

çizer; medeniyet ürünlerini taşır. Üçüncüsü, toplumun gelişim süreci içinde hayatına kattığı, yarattığı yeni bir 'metni' önümüze çıkarır. Ve bir yeni metnin, toplum hayatının değişmesinde, gelişmesinde ve ilerlemesinde oynadığı rolü, kazandığı sürekliliği göstermesi bakımından ilginç bir örnek metindir. Şimdi sırasıyla bu metinleri görelim.

Toplum hayatı içinde en önemli kurum, en önemli 'metin' hiç şüphesiz bireylerin iletişimini kuran dildir. Bu öylesine önemli bir kurum ve metindir ki, o olmadan bir toplumun aidiyetinden, toplum olup olmadığından bile söz etmek zordur. Toplum hayatında ne varsa, ne yaratılmış ise, onsuz ifâde edilemez ve aidiyeti tayin edilemez. Malzemesi ne olur ise olsun, bütün metinler, dil ile, söz ile vardır. Dolayısıyla, bir toplumdan, tarihinden, geçmişinden söz ediyor isek, yarattığı ve geleceğe miras bıraktığı bütün metinlerden söz ediyoruz, demektir. Türk dili, bu bağlamda, tarihî süreç içinde bir sıra gelişime, değişime ve dönüşüme uğrayarak ama bütün zamanlarda varlığını koruyarak ait olduğu toplumu temsil eden bir kurum, bir metindir. Osmanlı Hânedanlığı yıllarında da, bu dil, üretilenlerin tamamını kapsamına alarak yoluna devam etmiş ve Cumhuriyet rejimi içinde de gelişimini sürdürerek, yeni zamanların istem ve gereksinimlerine uygun üretime geçmiştir, yeni metinler oluşturmaya başlamıştır. Dil, kendini oluşturan yapı içinde, kimi zaman söz dağarcığında, kimi zaman yapı ve çekim eklerinde, kimi zaman sözcüklerin yapısında, söz dizimlerinde, anlam ve çağrışım yüklemeye <edebî sanatlar, çalarlar> yönlerinde elbette değişmeye, gelişmeye ve zenginleşmeye uğramıştır ama, ait olduğu toplum için hiç bir zaman ortadan kalkmamıştır ve daima var olmayı sürdürmüştür³. Bu bağlamda dil, Türk dili, tarihî gelişim süreci içinde sürekliliğini korumaktadır. Ve toplumun eski <sözel ortam, yazılı ortam> ve yeni <matbaa, sesli, sesli/görüntülü ortamlar> yaratıcılık ortamları içinde oluşturduğu yeni metinler, Cumhuriyet döneminde de, yine bu dilin süreklilik kapasite ve yeteneği ile hayat bulur.

Malzemesi sözcüklerden oluşan bir 'metin'den inşa malzemesi 'madde' olan bir metine geçelim. Böyle bir metin, için tarihî gelişim içinde bir sıra değişim geçiren ve sürekli kendini yenileme yeteneği gösteren 'ev'dir. Bu metni ele alalım.

Türk toplumu, dünyayı gökyüzü ile birlikte, her iki<yer ve gök> metni birleştirip bir bütün metin gibi gözlemleyip okuduğunda medeniyetinin en önemli terkiplerinden birini yaratmış olur. İki metinden esinlenilerek inşa edilen bu yeni terkip ürün, Türk toplum hayatında 'ev' metnini yaratır. Böylece, Türkler, tarihî gelişim süreci içinde, yer ve gök metinlerinden yeni çıkarımlar, yeni tasarımlar, yeni terkipler yaparak, içinde buldukları hareketli toplum yaşamına uygun bir 'ev' metni yaratmışlardır.

Biçiminden dolayı 'değirmi ev' de denilen bu metnin kurgusu, düzeni, iç ve dış mimarisi, kâinat ile dünya mimarisinden esinlenerek ortaya konmuştur. Toplumun tasavurları, tefekkürü, düzeni, görgüsü, töresi, yapısı ve kurumları, hareketli yaşam tarzına uygun düştüğü için bu metni yaratır. Bu metin, ilk kapalı yerleşim mekânı modeli, ilk toplum birimi açıklayıcısı bir metin olma özellikleri gösterir.

³ Türk dili metninde ortaya çıkan değişme ve gelişmeler için bk.: Ergin 1958.

Toplum düzeninin ve yönetiminin kurgusu, töresi ve ilişkiler ağı da yine bu metin içinde kendini gösterenlere göre oluşturulmuştur. Bir bakıma bu metin, toplum hayatının 'hücre' metni gibidir. Aile, evlilik, ana/baba, çocuklar <kız, erkek>, soy sürme, yemek/içmek, giyim/kuşam, çevre, geçim, her bağlamda yaratıcılık birikimleri ve ürünleri hep bu birim metin içinde bir anlam kazanır. Toplum hayatının bu en küçük birimini ifâde eden 'ev' metni, pek çok farklı metinden oluşan karmaşık, ama mükemmel düzenlenmiş ve örülmüş bir bütünlüğe sahiptir. Bu yapı içinde ortaya çıkan ilişkiler, esneklik, yaratıcılık, düzen ve disiplin, görgü, görev ve sorumluluk, Türk toplum hayatında sürekliliğin koruyucusu metinler özelliği taşır.

Hareketli hayat düzeni içinde hayvan besleyiciliği, sürü ve otlaklar ön plândadır. Ekincilik sınırlıdır. Yaratıcılık, teknoloji açısından taşınabilir ürünlere dönüktür. Bedîi ve edebî yaratıcılık, çevre içinde yaşamını sürdüren toplum üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayacak türden ürünler verir. Ev, daha önce ifâde edildiği gibi 'değirmi ev' türündedir. Gök kubbenin yeryüzüne oturtulmuş biçimi bir evdir. Bu evi tamamlayıcı iki birim daha vardır. Bu iki birimden biri hayvanlar, öteki ekinciliktir. Bunlardan ilki, evin yakınında çitler ile çevrili hayvan barınağı, 'ağıl'; ikincisi, ekincilik yapılan bahçe/tarladır. Ev dediğim metin, bütün bu elemanlar <veya metinler> ile tamamlanır⁴.

Türkler, yaşayış bakımından hareketli hayattan yarıyerleşik hayata ve oradan da yerleşik hayata geçmeleri sırasında 'ev' metni de bir sıra değişime uğrar. Yarı yerleşik ve yerleşik hayat düzenleri sırasında ilk metin, yeni oluşumlara öncülük eder. Toplumun tefekkür tarzında, dünyayı ve kâinatı algılayışında, ilmî, fennî, ahlâkî, bedîi, edebî, dinî ve ideolojik yapısında ortaya çıkan gelişme ve değişmelere göre, yeni metnin mimarîsi de zamanın istemlerine ve gereksinimlerine cevap verecek bir hüviyet kazanır. Bir süre 'hareketli' ve 'yerleşik' evler ile birlikte yaşanır <yaylak/kışlak>. Bu ev metinleri, o zamanın yaşayış düzenlerini, kurgusunu, töresini, ilişkilerini açıklar. Türkiye toprakları üzerinde Selçuklu Hânedanlığı, daha çok yarıyerleşikliği ifâde eder. Osmanlı Hânedanlığı döneminde de, bu olgu devam eder. Yarıyerleşiklik düzeni, Osmanlı Hânedanlığı döneminde, XIX. yüzyıl ortalarına kadar, giderek azalan ama ortadan kalkmayan bir biçimde sürmüştür ve epey bir zaman Cumhuriyet yılları içinde varlığını korumuştur. Köyümde, çocukluk yıllarımdan hatırladığım kadarıyla, bu tarz hayat, XX. yüzyılın ikinci yarısı başlarında sona ermiştir. Fakat bu yarıyerleşiklik düzeni, o zamanlarda <çocukluk yıllarımda> ekincilik, yaylacılık ve gurbetçilik gibi bir üçlü yapı içinde yürüyordu. Böylece yarıyerleşiklik içinde yaşayanların yerleşik düzene geçme sırasında geçimlerini, son görüntüde bu üçlü yapı içinde temin etmeye çalıştıkları görülür. Hareketli hayat tarzından yerleşikliğe geçme sırasında 'yarıyerleşiklik'in bir ara çözüm, bir uyum kurma süreci işlevi gördüğü anlaşılmaktadır.

Yarıyerleşik hayat tarzında ev, malzemesini ve elemanlarını değiştirir. Bu elemanların ve malzemenin mahiyeti <taş, tuğla, ağaç, kiremit, tahta, çamurlbalçık>, işçiliği, ustalığı, mimarîsi yöre imkânlarına göre özellikler gösterir. Fakat bu değişimin en önemli özelliği kapalı mekân birimi 'ev'in, bu kez 'değirmi ev' ile 'ağıl'ı birleştiren bir yapı içinde ortaya çıkmasıdır. Sürülerin yanı sıra, ekim

⁴ Değirmi ev metni için bk.: Bacon 1979.

alanları genişlemiştir. Evin avlusu etrafında kimi bağımsız <ambar, han> ve kimi eve eklenti <odunluk, çifte> yapılar ile 'yeni ev' yeniden terkip ve tertip edilerek tamamlanır. Hayvanların ve insanların barınması, yeni ev mimarisinde altlı/üstlü bir düzene sokulup birleştirilir. Evin iç düzeni, bireylerin yerleri ve konumları değirmi ev düzenine yakındır. Fakat, bu benzerliklerin yanı sıra, yeni 'ev', eskisine göre gelişmiş/değişmiş bir metin niteliğindedir. Tefekkür, inanç ve geçim tarzları, bireylerin karşılıklı ilişkileri, töre ve görgü, evin içinde bireylerin konumunu, yerlerini, görev ve sorumluluklarını belirleyici olur. Bu eskisine nisbetle, hacmi ve özellikleri, içerdiği bir dizi farklı 'metin' ler itibariyle daha karmaşık bir ev metnidir. Bu metnin tamamını burada açmak ve okumak zaman bakımından imkânsızdır. Fakat bu metnin, yirminci yüzyılın ikinci yarısı başlarına kadar toplum hayatımızda varlığını koruduğunu söyleyebilirim.

Türk toplum hayatında daha sonraları, yarıyerleşiklik alanlarında yaşayanların geçim sıkıntısı çekilmesi nedeniyle veya başka nedenler ile, yerleşikliğin egemen olduğu yerlere göçtüğü, yerleştiği ve eski hayat tarzlarını değiştirdiği görülür. Yerleşikliği ifade eden şehir, kasaba gibi alanlar, hayat tarzı itibariyle, yarıyerleşikliğin bittiği sınırlara işaret eder. Bu alanlarda yaşayanlar, hayvancılıktan ve ekincilikten uzak bir hayat yaşar. Geçimlerini sağlayacakları yeni yaratıcılık alanları ile uğraşırlar. Toplum hayatı, yerleşikliğe uygun bir düzen, bir yapılanma içindedir. Dağın mahallelerden düzenli sokak dizilerinden oluşan bir yapılanmaya geçmiştir. Yeni evler bu kez, birbirine yakın veya bitişik, aynı sıra üzerinde ve yolun her iki tarafında dizilmiş bir görünüm kazanır.

Ev, bu kez, yine sadece âile bireylerinin birlikte yaşadığı tek katlı veya çok katlı yapılar içinde kendini gösterir. Yerleşik hayatın yeni kapalı mekânı, bu çok ve tek katlı mimarî yapı içinde, küçülmüş ama, içeriği ve kurgusu itibariyle daha gelişmiş bir düzene erişir. Bu mimarî yapı bana, hareketli yaşam düzeni içinde karşımıza çıkan ve daha çok toplum yönetim erkini elinde bulunduran hanlara, beylere ait çok odalı 'otağ' evlerin, çok katlı düzenlenmiş biçimlerini hatırlatıyor. Tabii bu durum, bir birebir benzerlik anlamında anlaşılmalıdır. Ev metninin yerleşik düzende uğradığı gelişme ve ilerleme üzerinde farklı etkenlerin, farklı yaratıcılık alanlarının, farklı geçim kaynaklarının yarattığı etkileşim çeşitliliğinin rolü vardır.

Yerleşik düzende, özellikle 'şehir' biçimi alanlarda, geçim, hayvancılık ve ekincilik gibi uğraşların dışında, bilgi, tefekkür, bilim ve teknoloji, meslek ve zanaat, sanayi ve ticaret, bedî ve edebî yaratıcılık sahalarına, kurum ve yönetim kadrolarına doğru bir genişleme ve gelişme izler. Çarşılar, pazarlar, dükkânlar, yönetim yapıları ve kurumlar, insanların çalışma alanlarını, geçim kaynaklarını belirlemede öne çıkar. 'Ev' içinde yer alan 'âile' bireylerinin birbirlerine ve toplum üyeleri arasında temayüz etmelerinde yerleşik hayatın kurumlarından edindikleri bilgi, tefekkür, bilim ve yaratıcılık düzeyleri, üretim yenilikleri ve ürünleri, deneyimleri ve birikimleri belirleyici olur. Evler, üyelerin düzeylerine göre metinleri bakımından gelişkin içerikler kazanır, anlatım üslûpları zenginleşir. Türkiye üzerinde, XV. yüzyıldan itibaren günümüze doğru yoğunlaşan bir artış hızı ile Türk toplumu bu evlerde hayat sürmektedir.

Cumhuriyet döneminde bu evler, yerleşik hayatın gelişimi doğrultusunda,

özellikle, XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, yeni bir değişime uğrar. Çok katlı, ama her bir katı bağımsız birimlerden oluşan yeni evler ortaya çıkar. Bunlara 'apartman' adı verilir. Yeni ev metni, 'apartman' içinde yer alan ve 'daire' adı verilen bağımsız mekânların her birinden oluşan yeni bir ev 'metin'idir. Bu metinde yer alan âile ve âile üyelerinin, bu yeni 'ev' ile, çerçevesi de değişime uğrar. Bugün, toplumun çok büyük bir kesimi, bu yeni evlerde, 'daire' içinde hayat sürmektedir. Türk toplum hayatında 'ev', tarihî gelişim süreci içinde kabaca, değişik zamanlarda bu tür değişik metinler ile karşımıza çıkar, kanısındayım. Sürekliliği, bu yeni ev hayatında, yine bireylerin taşıdığı görgü, âdâp ve erkân, bilgi ve yaratıcılık, sevgi, saygı; büyük/küçük, baba/çocuk, ana/baba ilişkileri, görev ve sorumluluklar, âilenin eski üyelerinden tevarüs eden bilgi ve deneyim birikimleri korur. Bu yüzden yeni metin, ne denli bir değişime uğramış olur ise olsun, yine de önceki metinden izler taşımayı sürdürür ve âile üyeleri, bunları belki geliştirerek, belki aynen muhafaza ederek yeni kuşaklara aktarır. Âile yapısında metnin bu sürdürülebilirlik içinde tutulması, geçmiş ile gelecek arasında sürekliliğin devamını sağlar.

Malzemesi söz, ses, dans, zenaat, mimarî, gösteri, sohbet, ilim ve sanat, eleştiri, entrika, yönetim, kurum, fetva ve her kesimden insanlar <padişah, vezir, şeyhülislâm, müderris, kadı, âlim, şâir, musikîşinas, kıssahan, meddah, çengi, hokkabaz, sazşâiri, aylak/işsiz, temaşacı> gibi çok karmaşık bir metnin, bir kurumun ortaya çıkışı, biçimi ve içeriği, toplum içinde yeri ve işlevi ile geçirmiş olduğu değişimi açıklamaya çalışarak sözlerimi bağlamak istiyorum. Bu metin, yazılı ve sözel ortam yaratıcılıklarının eriştiği bir terkibin eseridir. Süreklilik açısından bakıldığında, zihnî yaratıcılığın, tecessüs ve dikkatin sonucu ortaya çıkan bu yeni ürün/metin: kahvehâne'dir.

Yerleşik hayat içinde yeni bir keşifin, yeni bir yaratıcılığın eseri olarak vücut bulan böylesine karmaşık yapı bir metnin, ait olduğu toplum hayatına girdiğinde ne tür gelişmelere önyak olduğu üzerinde duracağım. Bu karmaşık yapı yeni metin, 'kahve' içmek üzere tertip edilen 'kahvehâne' metni/kurumudur. Birey girişimi ve yaratıcılığı sonucu ortaya çıkan bir yeni yapının, metnin toplumu etkisi altına alması açısından da önemlidir. 'Kahve' adlı içecek ile ilgili, 'kahve içilecek mekân' anlamında mimarîsi ortaya çıkan 'kahvehâne' metni, bir Türk ve bir yabancı gözü ile, ait oldukları zaman içinde nasıl okunmaktadır, nasıl anlaşılacaktır ve nasıl anlatılmaktadır, diye araştırdığımda, bu konuda iki metin kaydına rastladım. Bunlardan ilki, XVII. yüzyılda, Kâtip Çelebi'ye aittir. Onun, zamanı için anlatıp kayda geçtiği 'kahve' ve 'kahvehâne' metni şöyledir:

"<Kahve> Dokuz yüz elli [1543] sıralarında gemilerle Türkiye'ye geldiği zaman tanınmayıp haram olduğuna fetvalar verildi. Yanık olmasından başka devir ve cemiyet ile içilmesinde, doğru yoldan çıkmış dinsizlere benzemek vardır, dediler. Merhum Ebussuut Efendi'den naklederler ki, getiren gemileri deldirip kahve yüklerini denize batırdı. Lâkin bu yasaklar ve şiddetler fayda vermeyip verilen fetvalar ve söylenen sözler halkın kulağına girmedi. Yer yer kahvehaneler açılıp büyük şavk ve rağbetlerle bir yere gelip içtiler. Hele keyf erbabının keyflerini artırır, cana can katar bir hal olduğundan bir fincan uğruna can vermek yanlarında câiz oldu. Onların zamanından sonra gelen şeyhülislâmlar câiz olduğuna fetva verdiler. Merhum Bostan Efendi bir mufassal ve manzum fetva verdi. Kahvehaneler

kimi yasaklanarak, kimi izin verilerek birkaç yıl süründü. Bin tarihlerinden [1592] sonra dince yasak sayılmaktan kaldı, her yerde açıkça içilip, her sokak başında bir kahvehane açıldı. Kıssahanlar, çengiler ile, halk iş-ten güçten kaldı. Alış veriş durduktan başka, padişaktan dilenciye varınca, halk birbirini kesip biçmekle eğlenir oldu. Merhum Gazi Murad Han, bin kırk iki [1633] sonlarında, bu işi anlayıp halka şefkat ve nasihat yüzünden bütün Osmanlı İmparatorluğu ülkesinde bulunan kahvehaneler bozulup bundan sonra içilmesin diye ferman ettiler. O zamandan beri İstanbul kahvehaneleri, câhil kişinin yüreği gibi harap ve virandır. Yine açılır ümi-diyle kahvehane sahipleri bozmayıp kapamışlardı. Sonra çoğu, belki hepsi bozulup başka dükkânlar yaptılar. Lâkin İstanbul'dan başka şehirler ve kasabalarda eskisi gibi açılıp içilir oldu. Önce söylendiği gibi bu türlü işler sonsuz olarak yasak kabul etmez" (Kâtip Çelebi 1980: 48-49).

Bu kahvehâne metni, dönemi ile ilgili pek çok bilgiyi taşımaktadır. Bir yaratıcılık eseri olan 'kahvehâne' kurumunun/metninin, toplum hayatında, bünyesinde hergün nice yeni metinler üretip yeni gelişmelere ve değişmelere öncülük etmesi, ilginç bir oluşumdur. Bu metnin/kurumun, XVIII. yüzyıl içinde bir 'yabancı göz-lemci' tarafından, Kâtip Çelebi'ninkinden daha hacimli, daha ilginç ve daha ayrıntılı bir tesbiti yapılmıştır. Burada 'kahvehâne', hem kendi içinde yarattığı, hem yarattığı metinlerin etkisi altında çevresinde oluşturduğu yeni metinlerden mürekkep bir 'metin' biçiminde okuyucusuna sunulmuştur. Kahvenin ortaya çıkışı, kullanımı, Türk toplu hayatına girişi, ortaya çıkardığı yeni kurum/metin, mimarî, işlev ve ilişkiler, tutum ve yaratıcı üretimler bu yeni ve hacimli metin içinde yer alır. M. de M. D'Ohsson'un okuyup kaydetmiş olduğu bu yeni 'metin' <kahvehâne>, anlatımı, kurgusu ve tesbiti itibarıyla şöyledir:

"Kahveyi uzun müddet sadece Araplar kullandı. Bu içeceğin Suriye, Mısır, İran ve Hindistan'a yayılması bir asır sonraya raslar. İstanbul'a bile ancak I. Süleyman zamanında girdi. Peçevî'nin yazdığına göre 1555 yılında, biri Halepli diğeri Şamlı iki Suriyeli, Hükm ve Şems İstanbul'a gelir ve Taht-ul Kal'a <Tahtakale> da iki kahvehâne açarlar. Bu hârikülâde içeceğin câzibesi, çok geçmeden, önce müderris, kadı gibi mühim memurları <kendine> çeker. Bu kahve <hâne> ler, onlar için saatlerce oturulacak bir merkez haline gelir. Kimi dama, yahut satranç oynayarak, kimi sohbet ederek vakit geçirmeye başlar. Bu sohbetler, zamanın meseleleri üzerine değil, sanat, ilim ve edebiyat üzerine olur. Peçevî, kahvehanelere karşı gösterilen muazzam akım karşısında, imam, şeyh, müezzin gibi en masum eğlencelere bile düşman olan din adamlarının, bu büyük rağbet karşısında dehşete düştüklerini, bu içeceğe cephe aldıklarını, kahvehanelere gidenleri münkir ve mücrim ilân ettiklerini yazar. Bunların çıkardığı şamatalar ülema sınıfına da tesir etti. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, kalben inandı-ğından değil, fakat içtimaî sebeplerle onlardan yana çıktı. Kur'anda bu içecek ile âlakalı tek kelime bile olmamasına rağmen, kömürleşme derecesinde kavru lan her şeyin Müslümanlıkça yasak olduğuna dair fetva verdi. Bütün milleti büyük bir hayrete düşüren bu karar, en münevver fikir adamları tarafından münakaşa edildi. Uzun münazaalardan sonra, şeyhülislâmın fetvası padişahın tasvibinden mahrum kalınca, halk üzerinde fazlaca tesirli olmadı. İstanbul'da elli kadar kahvehane açıldı. Daha sonraki hükümdarlar, II. Selim ve III. Murad zamanında ise, şehirdeki kahvehane sayısı

altı yüzü geçmişti. Ancak, Hasan Beyzâde'ye göre bazı saray adamları tarafından korunan bu kahvehâneler artık birer fesat yatağından başka bir şey değildi. Ahlâksızların, dedikoduların, fesatçıların toplantı yeri haline gelen kahvehaneler, sonunda III. Murad tarafından mahkûm edildi, hatta kahve içilmesi de yasaklandı. O zaman ülema arasında, bu içeceğin mahiyeti hakkında eski münakaşa yeniden tazelandı. Bu yeni münakaşalar sonunda kahve içmekte Müslümanlığın ruhuna aykırı gelen bir taraf olmadığı ve Şeyhülisâm Ebussuud Efendi'nin fetvasının buna tatbik edilemeyeceği, çünkü kahve tanelerinin kömürleşmeden kavrulduğu belirtildi. O zamanın şeyhülislâmı Bostanzâde Mehmed Efendi, görünüşte eski fetva ile aynı esaslara oturan, ancak şekil ve tatbikat bakımından ona muhalif olan ve netice itibariyle birinci fetvaya zıt bir fetva çıkardı. Bu yeni karar üzerine III. Murad koyduğu kahve <hâne> yasağını kaldırdı ve o tarihten itibaren de kahve <hâne> bütün imparatorlukta yaygın hâle geldi. <Kahvehâneler> yine açıldı ve çok geçmeden yine II. Selim'in zamanında olduğu gibi fesat yuvası hâline geldi. Bu kahvehâneler, bilhassa bahtsız II. Osman'ın âkibetinden sonra âsilerin buluşma yeri hâline geldi. Bunun üzerine IV. Murad kahvehâneleri yıktırdı, şarap ve diğer sarhoş edici içkilerle birlikte kahve, tütün ve afyonu da menetti. I. İbrahim zamanında, kahvehâneler hiçbir güçlüğe uğramadan yeniden açıldı ve o andan itibaren de öylesine yaygın hâle geldi ki, bugün imparatorlukta kahvehânesi olmayan ne bir şehir, ne bir nahiye ve hattâ ne de bir köy vardır. Hemen her taraftaki sokaklarda, caddelerde kahvehânelere rastlamak mümkündür. Bunların çoğu köşk tarzında inşa edilmiştir ve daima güzel manzaralı, câzip yerlerde yapılırlar. Kır yerlerinde büyük ağaçların, yahut asma çardaklarının altında olur, tahta kanapelerle donatılır. Her yerdeki kahve<hâne>ler, günün her saatinde müşterilerin uğrak yeridir. Şehirlerde işsiz kimseler, dama yahut satranç oynayarak, yahut sohbet ederek buralarda tütün içer ve saatlerce vakit geçirirler. Bilhassa kışın, meddahlar ve hokkabazlar buralarda marifetlerini gösterirler. Meddahlar Türkçeye mahsus enerji ile masallar ve hikâyeler anlatır. Hikâyeler daha çok aşk ve kahrâmanlık üzerinedir ve daima mısralar, darbimeseller ve vecizelerle süslenir. Buralar, başka yerlerdeki <Avrupa ülkelerinde> klüplerin yerini tutar" (D'Ohsson <t.y.>: 56-59).

Buraya iktibas ettiğim iki farklı 'kahvehâne metni, farklı zamanlarda farklı insanların okuduğu, anladığı, anlattığı, tespit ettiği hacimdedir. Bunlar, zamanları ve öncesi ile ilgili türlü bilgiyi geleceğe taşımaktadır. Kahvehânelerin, XIX. yüzyılda, sazşâirlerine, tulumbacılara ait meslek mensuplarının gösteri ve eğlence yerine dönüşen tiplerinin de vücût bulduğunu biliyoruz. Cumhuriyet dönemine, toplum hayatımızda yer alan bu kahvehanelerin, aynı çeşitlilik içinde intikal ettiği de bilinmektedir⁵. Tabii, bu süreç içinde de bir sıra değişime uğramıştır ve yine çeşitlenmiştir. Bir süre, sadece kitap okumayı, dinlenmeyi ve sohbet etmeyi öne çekmeye çalışan 'kırâathâne' türü de ortaya çıkmıştır, ama süreklilik kazanamamıştır. Bugün, toplum hayatımızda 'kahvehâne', geçmişte olduğu gibi, muhafaza ettiği özellikleri ve işlevleri açısından kendi metnini sürekli bir değişim ve çeşitlilik içinde olsa da, bize

⁵ 'Kahvehâne' kurumu/metni, çeşitlemeleri, tarihî gelişim seyri ve toplum hayatındaki yeri ve işlevleri üzerine yapılmış önemli çalışmalardan bir kaçısı şunlardır: Çobanoğlu 1996, 1998, 1999; Grégoire- Georgeon 1999, Hattox 1985 ve 1996; Kaygılı 1937; Lord 1960

okutmayı sürdürmektedir.

Türk toplum hayatında süreklilik içinde bulunan 'metin'ler [yapılar, kurumlar, ürünler] sadece bunlardan ibaret değildir. Her 'metin', kurgusu ve yaratılışı açısından birden çok ve karmaşık metni bir araya getirerek okunmaya çalışılmıştır. Bunu, 'kör ölür, badem gözlü olur', hatta 'kör' ve 'badem göz' metinlerine kadar çözüp okumak mümkündür. Bilgi, deneyim ve birikim düzeyine göre, kişi, bu metinleri/kurumları okur, anlatır, ayrıntılarına iner. Birikim sahibi için bir 'kervansaray', bir 'saray', bir 'cami', bir 'tekke' bir 'âlim' ve 'münevver' metni, günleri alacak bir anlatım hacmine erişen bir hüviyet kazanabilir. Yaratıcılığın ve değişimin kaynağı bu bağlamda birikimdir. Birikimsiz yaratıcılık, yeni terkipler, değişim olmaz. Onlar olmadığı sürece süreklilik korunamaz. Toplular, bu gelişme akışkanlığı içinde sürekli olarak daha erişik yapılar, kurumlar, bir başka deyişle, çeşitli türden metinler üretmeyi, mevcutların yapısını ihtiyaç ve taleplere cevap verecek yeni biçim ve içeriklere kavuşturmayı sürdürür. Süreklilik, toplum hayatında bu yaratıcı yeteneğin var olmasıdır. Dün vardık; bugün varız; yarın var olacağız. Süreklilik budur, bu kararlılıktır⁶.

Kaynaklar

- BACON, E. (1979) *Esir Ortaasya*. [Çeviri: Tansu Say], İstanbul.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (1996) "Âşık Tarzı Şiir Geleneği İçinde Destan Türü Monografisi", Ankara: H. Ü., SBE. (Basılmamış Doktora Tezi).
- _____ (1998) "Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak Âşık (Gusları) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler", *Millî Folklor*, V, 39: 8-24.
- _____ (1999) "Osmanlı Devletinde Türk Halk Kültürünün Değişim ve Dönüşüm Dinamikleri", *Yeni Türkiye Dergisi* (Osmanlı'nın 700.Yılı Özel Sayısı).
- D'OHSSON, M. de M., <t.y.>, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesi'nde Örf ve Âdetler*, (Çeviri: Z. Yüksel), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi, No. 3.
- ERGİN, Muharrem (1958) *Türk Dil Bilgisi.*, İstanbul.
- GRÉGOIRE, Hélène Desmet ve Francois GEORGEON (Ed.) (1999) *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler*, (Çevirenler: Meltem Atik-Esra Özdoğan), İstanbul: YK Yay.
- GÜNGÖR, Erol (1993) *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, İstanbul.
- HATTOX, Ralph S. (1985) *Coffe and Coffehouses*, Seattle: University of Washinton.
- _____ (1996) *Kahve ve Kahvehaneler* (Çeviri: N. Ebulhüseyni), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kâtip Çelebi (1980) *Mizanü'l-Hakk* [Orhan Ş. Gökyay neşri], İstanbul.
- KAYGILI, O. Cemal (1937) *İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şâirleri*, İstanbul.
- LORD, A. (1960) *The Singer of Tales*, Cambridge.
- TURHAN, Mümtaz (1969) *Kültür Değişmeleri*, İstanbul.

⁶ Alıntılara yaptığım eklentiler <...> içine alınmıştır